

دو فصل‌نامه علمی پژوهش‌نامه فرهنگ و زبان‌های باستانی
سال دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۰، صص ۱۹۹-۲۱۸
مقاله علمی-پژوهشی

عناصر عدالت ترمیمی در مادیان هزار دادستان

نادیا حاجی پور*

چکیده

مادیان هزار دادستان یا مجموعه هزار داوری، متنی به خط و زبان پهلوی متعلق به دوره پایانی سلسله ساسانیان است. محتوای این متن منحصرأ حقوقی است بدون آنکه به موضوعات دینی اشاره کند. قوانین مطرح در این متن بیشتر مدنی است و به ندرت به حقوق جزایی اشاره می‌کند. مسائلی مانند شراکت، ازدواج، طلاق، پرداخت بدهی، ضمانت، ارث، اجاره، فرزندخواندگی و ... در این متن مطرح شده است. عدالت ترمیمی با تأکید بر ترمیم و جبران خسارت‌های بزه‌دیده و مسئول کردن بزهکار در برابر جرمی که مرتکب شده، می‌کوشد آشتی بین گروه‌ها و در نهایت در جامعه برقرار کند. برای رسیدن به این مهم، عناصری چون داوطلبانه

* دکتری فرهنگ و زبان‌های باستانی ایران؛ پژوهشگر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران

ایمیل: nadiahajipour@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۳/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۷/۱۴

بودن، اظهار حقیقت، رودرویی، توافق، حمایت و غیر علنی بودن مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند. هدف این مقاله بررسی عناصر ترمیمی در متن *مادیان هزار دادستان* است و می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که آیا عناصر ترمیمی نام برده شده در این متن حقوقی دیده می‌شود و آیا قابل بررسی است؟ بررسی‌ها، شواهدی از وجود این عناصر را ثابت می‌کند که به چند مورد آن اشاره می‌شود: در عنصر داوطلبانه بودن، فرد مرگ‌ارزان، هر گاه به صورت داوطلبانه خود را تسلیم می‌کرد، این اقدام او موجب می‌شد، مجازات مرگ از وی برداشته شود. در اظهار حقیقت، هر گاه فردی از تناقض‌گویی به راست‌گویی متمایل می‌شد، محکوم نمی‌شد زیرا بررسی در مسیر درست خود که رفع آسیب بود، قرار می‌گرفت. در رودرویی، کاربرد ضمائر «من» و «تو» در متن *مادیان*، نشان می‌دهد دو طرف رودرویی یکدیگر قرار می‌گرفتند و با هم گفتگو می‌کردند.

کلیدواژگان: عدالت ترمیمی؛ عناصر عدالت ترمیمی؛ *مادیان هزار دادستان*؛ حقوق دوره ساسانی؛ فارسی میانه

۱- مقدمه

۱-۱. *مادیان هزار دادستان*

مادیان هزار دادستان یا مجموعه هزار داوری، متنی به خط و زبان پهلوی از پایان دوره ساسانیان است. این متن از چند جهت حائز اهمیت است: نخست اینکه تنها کتابی است که شامل مسائل حقوقی و قضایی در فقه ایران پیش از اسلام است که از دوره دین زردشتی باقی مانده است.^۱ دوم اینکه یکی از منابع بسیار مهم درباره تاریخ اجتماعی و

^۱ کتاب‌های *روایات امید آسوهستان* و *دادستان دینی* و *روایات فرنیغ سروش* نیز به مسائل حقوقی پرداخته‌اند ولی در آنها به مسائلی که زردشتیان در قرون اولیه اسلامی با آن مواجه شدند نیز پرداخته شده است ولی کتاب *مادیان*

نهادهای قضایی دوره ساسانی است. مادیان هزار داستان یک کتاب قانون نیست بلکه مجموعه‌ای است که رونوشت‌های حقوقی ثبت‌شده در دادگاه و اسناد مربوط به آن، وصیت‌نامه‌ها، تفسیر حقوقدانان و نقل قول مفسران پیشین، در زمینه حقوق، در آن آمده است (نیز ← Macuch 2005؛ تفضلی ۱۳۷۶: ۲۸۷).

از این متن تنها یک نسخه خطی ناقص در دست است. مؤلف آن فرخ مرد بهرامان (= فرخ‌مرد پسر بهرام) است که نام خود را در مقدمه کتاب ذکر کرده است اما بعد از نام او، متن افتادگی دارد و به همین دلیل آگاهی از زمان و زندگی او در دست نیست. بر اساس متن، او حقوقدان بوده و به دستگاه حقوقی ساسانی کاملاً آشنایی داشته و افزون بر این به مدارک و اسناد دادگاه دسترسی کامل داشته است. با توجه به اینکه آخرین پادشاه ساسانی که در متن کتاب از او سخن گفته شده، خسرو پرویز (۵۹۰-۶۲۸م) است، احتمالاً فرخ‌مرد در زمان او می‌زیسته و کتاب را در زمان او، یعنی در نیمه نخست قرن هفتم میلادی، گردآوری کرده است. البته این کتاب مانند دیگر کتاب‌های پهلوی در دوره اسلامی دوباره جمع‌آوری شده، ولی مسلم است که محتوای آن کاملاً ساسانی است و تأثیری از دوره اسلامی نگرفته است (نیز ← Macuch 2005؛ تفضلی ۱۳۷۶: ۲۸۶).

مادیان هزار داستان متنی کاملاً تخصصی و برای متخصصان در زمینه فقه نوشته شده است؛ یعنی برای کسانی که دانش تخصصی از نظام حقوقی ساسانی داشتند و با اصطلاحات فنی آن کاملاً آشنا بودند. محتوای آن منحصرأ حقوقی است بدون آنکه به موضوعات دینی اشاره کند؛ حتی درباره نهاد‌های دینی مانند آتشکده‌ها (/ ādurān / ātaxšān)، امور مربوط به روان (pad ruwān) و خیرات و صدقات (/ ahlawdād / ašōdād = اهلوداد / اشوداد)، تنها از منظر حقوقی پرداخته شده است. موضوعات فقهی که به طور کلی در این کتاب مورد بررسی قرار گرفته است شامل قوانین مدنی است و

به ندرت به حقوق جزایی اشاره می‌کند. البته با وجود افتادگی‌های بسیاری که در نسخه وجود دارد شاید بتوان گفت، متن به این مسائل نیز پرداخته ولی بعدها مفقود شده است. مسائل مطرح‌شده در آن شامل قوانین مربوط به برده و برده‌داری، شراکت، ازدواج، طلاق، اظهارات متناقض در دادگاه، سوگند، پرداخت بدهی، وقف، قیمومت، ضمانت، ضمانت مشترک، ارث، اجاره، فرزندخواندگی و ... است (نیز ← Macuch 2005؛ تفضلی ۱۳۷۶: ۲۸۷).

همانطور که گفته شد از این متن تنها یک نسخه خطی ناقص و آسیب‌دیده در دست است. قدیمی‌ترین نسخه در اواخر قرن ۱۷ در ایران رونویس شده است. در سال ۱۸۷۲ انکلساریا بیست برگ (۴۰ صفحه) از کتاب را خریداری و با خود به هند برد تا آن را چاپ کند.^۱ دست‌نویس دیگر متعلق به کتابخانه هاتاریا است که ۵۵ برگ (۱۱۰ صفحه) دارد.^۲ مدی دانشمند پارسی نسخه هاتاریا را در سال ۱۹۰۱ و نسخه انکلساریا را در ۱۹۱۲ با مقدمه‌ای منتشر کرد. این دست‌نویس در کل ۱۵۰ صفحه دارد (برای آگاهی بیشتر درباره نسخه مادیان هزار دادستان ← وهمن ۱۳۷۷: ۱۹۰-۱۹۱؛ دهقان ۱۳۸۱: ۵۵؛ تفضلی ۱۳۷۶: ۲۸۷؛ Macuch 2005).

۱-۲. عناصر عدالت ترمیمی

عدالت ترمیمی پاسخ و واکنش به جرم است و بر ترمیم و جبران خسارت‌های بزه‌دیده تأکید دارد. از سوی دیگر در عدالت ترمیمی بزهکار نسبت به آسیب و خسارتی که وارد کرده است مسئول است. در این نوع از عدالت، سخن از آشتی میان گروه‌ها است. عدالت ترمیمی آسیب بزه‌دیده را جبران می‌کند، برای بزهکار فرصت جبران فراهم می‌کند تا به این وسیله صلح و آشتی در جامعه و گروه مردم به وجود آورد. عدالت ترمیمی بر خلاف

^۱ . در این مقاله، هر جا که از این دست‌نویس استفاده شده، با نام مادیان هزار دادستان - انکلساریا مشخص شده است.

^۲ . مطالبی که از این دست‌نویس در این مقاله آمده است، با نام مادیان هزار دادستان مشخص شده است.

عدالت کیفری که بر مجازات و تنبیه بزهکار تأکید دارد، بر رفع آسیب بزه‌دیده و مسئول کردن بزهکار نسبت به آسیبی که رسانده است، تأکید دارد. عدالت ترمیمی به دنبال ترمیم روابط آسیب‌دیده بین بزه‌دیده، بزهکار و جامعه است. بنابراین عناصری در کنار هم قرار می‌گیرد تا این هدف فراهم شود. عناصر داوطلبانه بودن، اظهار حقیقت، رودررویی، توافق، حمایت و غیرعلنی بودن، از عناصر عدالت ترمیمی است که در کنار هم قرار گرفتن آنها، می‌تواند این مهم حاصل کند (شیری، ۱۳۸۵ الف: ۲۲-۳۲؛ همو، ۱۳۸۵ ب: ۲۱۴-۲۱۵).

هدفی که این پژوهش دنبال می‌کند، پاسخ به این پرسش است که آیا در متن حقوقی *مادیان هزار داستان* که متعلق به ایران باستان است، عناصر عدالت ترمیمی را می‌توان دید؟

از آنجا که پرداختن به عدالت ترمیمی هدف این مقاله و همچنین در تخصص نگارنده نیست، در این پژوهش، منحصراً عناصر عدالت ترمیمی، بیان و به‌صورت خلاصه تعریف می‌شود و سپس نمونه‌های آن از *مادیان هزار داستان* آورده و در صورت لزوم توضیح داده می‌شود.

۱-۳. پیشینه پژوهش

درباره عدالت ترمیمی و هدفی که این شیوه در دنیای امروز دنبال می‌کند و به طور کلی و خلاصه، برقراری آشتی میان گروه‌ها و جبران آسیب‌دیده و مسئول کردن بزهکار مطالعات بسیاری انجام گرفته است. از جمله، عباس شیری (۱۳۸۵ الف) در مقاله‌ای ضمن بیان مقدمه‌ای درباره تاریخچه شروع این حرکت، به تعریف عدالت ترمیمی پرداخته و نظرات صاحب‌نظران را در این حوزه بیان کرده است. سپس عناصر ترمیمی را توضیح داده و به فرایند عدالت ترمیمی پرداخته است. همچنین همو (۱۳۸۵ ب) در مقاله دیگری «عدالت سزادهنده» و «عدالت ترمیمی» را تعریف و نظرات طرفداران هر یک را بیان و مقایسه می‌کند. علی‌حسین نجفی ابرندآبادی (۱۳۸۲) در مقاله خود

عدالت کیفری کلاسیک و علل روی‌گردانی از آن و عدالت ترمیمی و علل روی‌آوردن به آن را توضیح می‌دهد. همچنین است مقاله مصطفی عباس‌زادگان (۱۳۸۲)، او نیز عدالت کیفری و ترمیمی را توضیح می‌دهد و در آن به مراحل روی‌آوری به این نوع از عدالت که نوظهور است، می‌پردازد. و نوشته حسین غلامی (۱۳۸۲) که در حوزه عدالت ترمیمی و برتری‌های آن است. عدالت ترمیمی به عنوان پدیده‌ای نوظهور در دنیای امروز مطرح است و مقاله‌هایی که در این حوزه نوشته شده نیز، همه مربوط به دوره کنونی است که به برخی از آنها اشاره شد. بررسی *مادیان هزار دادستان* که یک متن صرفاً حقوقی و متعلق به دوره پیش از اسلام (قرن ۷ میلادی) است، برخی آثار از این نوع عدالت و عناصر آن را نشان می‌دهد پژوهش درباره این موضوع در این متن ایرانی باستان کاری است که برای اولین بار صورت گرفته است.

۱-۴. روش پژوهش

روش کار در این پژوهش توصیفی-تحلیلی و بر اساس داده‌های کتابخانه‌ای است. به منظور بررسی عناصر عدالت ترمیمی در متن *مادیان هزار دادستان* در مقدمه‌ای کوتاه، درباره متن *مادیان هزار دادستان* و عدالت ترمیمی و عناصر آن نکاتی ذکر شد. عناصر بیان‌شده در این پژوهش بر اساس آنچه در مقاله عباس شیری (۱۳۸۵الف) آمده، فهرست شده است؛ که شامل شش عنصر ۱- داوطلبانه بودن ۲- اظهار حقیقت ۳- رودرویی ۴- توافق ۵- حمایت و ۶- غیر علنی بودن است. سپس مواردی که در متن *مادیان هزار دادستان* با این عناصر مطابقت داشت، به عنوان مثال ذکر شد. برای جلوگیری از طولانی شدن مطلب برای هر یک از عناصر عدالت ترمیمی یک مثال از متن آورده شد و چنانچه نمونه‌های بیشتری در متن *مادیان* وجود داشت، تنها به دادن آدرس آن در متن اکتفا شد.

برگردان فارسی مثال‌های ذکر شده از متن *مادیان* از نگارنده است که برای آگاهی بیشتر خوانندگان، به ترجمه عریان (۱۳۹۰) و پریخانیان (۱۹۹۷) نیز ارجاع داده شده است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. داوطلبانه بودن

اولین عنصر در عدالت ترمیمی این است که بزه‌دیده و بزه‌کار بدون ترس و تهدید، به حل مسئله بپردازند. در فرایند عدالت سزادهنده بزه‌کار به اجبار در مراحل دادگاه شرکت می‌کند و تن به محاکمه می‌دهد و بزه‌دیده نیز در این میان، نقش تشریفاتی دارد. نقش او مانند دیدن یک نمایشنامه است که شامل قاضی، متهم، وکیل و ... می‌شود. در عدالت ترمیمی، بزه‌کار و بزه‌دیده در هر مرحله از فرایند باید به توافق برسند. این توافق داوطلبانه است و تنها دربرگیرنده تعهدات منطقی و متناسب است که دو طرف باید آن تعهدات را بپذیرند (شیری، ۱۳۸۵ الف: ۲۵-۲۶).

مادیان هزار دادستان: ۶-۲/۹۲

... اگر مردی نه به اجبار بلکه خود نزد داور فراز شود (= برود) و بگوید که «من مردی را اینگونه (= به این شکل) کشتم»؛ اگر گواهی همراه [او] نیست (= شاهد نداشته باشد)، حکم [گناه] مرگ‌ارزان، برای او صادر نمی‌کنند. اما اگر به اجبار برود و به گناه مرگ‌ارزان خستو شود (= اعتراف کند) حتی اگر شاهد نداشته باشد، پس برای او حکم گناه مرگ‌ارزان صادر کنند (نیز ←: *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 212-213؛ مادیان هزار دادستان (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۱: ۶۸ و ۳۰۶).

در این بند از مادیان هزار دادستان به حضور داوطلبانه بزه‌کار برای رسیدگی به جرمش اشاره شده است و همانطور که ملاحظه می‌شود، به موجب این حضور با وجود انجام قتل، مجازات مرگ از او برداشته می‌شد. البته مطلب بالا به حضور بزه‌دیده اشاره نکرده ولی می‌توان گفت تسلیم شدن گناهکار، زمینه را برای حضور بزه‌دیده و جبران خسارت فراهم می‌کرد.^۱

^۱ . در روایت امید/شوهیستان، که یکی از متون حقوقی زردشتی است که البته در دوره اسلامی نوشته شده، درباره مجازات گناه لواط آمده است: پاسخ ۲۹ اگر فرد خود را داوطلبانه تسلیم می‌کرد و از صمیم دل توبه می‌کرد، باید به او فرصت جبران گناه داده می‌شد. در این مطلب نیز به حضور دو طرف اشاره نشده است ولی به نظر می‌رسد، این

۲-۲. اظهار حقیقت

در عدالت کیفری، بزهدار ارتکاب جرم را تکذیب می‌کند و می‌خواهد که از مجازات رهایی یابد ولی در عدالت ترمیمی بحث بر سر پذیرش گناهکاری و اظهار پشیمانی و بازپذیر کردن گناهکار و قبول مسئولیت گناه از سوی او است. هدف این است که آسیب‌های وارده به بزه‌دیده و میزان دخالت بزهدار بدون کم و کاست یا مبالغه‌گویی، بررسی و عیناً بازگو شود. این عنصر در *مادیان هزار دادستان*: ۹/۱۰۲-۱۱ دیده می‌شود: الف- چنانچه شخصی در مورد مالکیت خود بر چیزی، نخست بر مبنای رهن و سپس بر پایه خرید قطعی دادخواهی کند، او را نباید به سبب تناقض‌گویی^۱ محکوم کرد (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 230-231؛ *مادیان هزار دادستان* (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۰: ۳۶۳ و ۶۴۹).

این حکم نشان می‌دهد، برای پیشبرد دعوا، حقیقت باید گفته می‌شد که در این صورت با وجود تناقض‌گویی، وقتی حقیقت بیان می‌شد این فرصت داده می‌شد تا به دلیل تناقض‌گویی، مجازات صورت نگیرد و جبران آن میسر باشد. همچنین در همان: ۱/۹-۳ آمده است:

ب- اگر کسی از یک گفتار به گفتار دیگری تغییر کند ولی گفتار دوم مطمئن باشد نباید او را به جرم تناقض‌گویی محکوم کرد (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 44-45؛ *مادیان هزار دادستان* (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۰: ۱۱۳ و ۴۴۵).

از طریق گفتگو فراهم می‌شده است. وقتی بزهدار به این شکل برای جبران گناه حاضر می‌شد، مقدمات رسیدن به توافق و جبران حسارت فراهم می‌شد (صفای اصفهانی، ۱۳۷۶؛ ۱۹۹-۲۰۲: Safa-Isfahani, 1980).

۱. *waštāgīh* از *ward-waštān* «گشتن، برگشتن، منحرف شدن؛ تغییر کردن» (مکنزی، ۱۳۷۹: ۱۵۵) که در اینجا به معنای «برگشتن از سخن و تغییر دادن آن» است که به عنوان اصطلاحی حقوقی می‌توان آن را «تناقض‌گویی» معنا کرد.

عناصر عدالت ترمیمی در مادیان هزار داستان ۲۰۷

فرصتی به فرد داده شده است تا کار خطای خود را جبران کند، در صورت جبران، مجازات درباره او انجام نمی‌شد زیرا فرد، در نهایت، کار درست را انجام داده بود.

مادیان هزار داستان: ۸-۶/۹

ج- اگر کسی از تناقض‌گویی به درست‌گویی بگردد نباید مجازات شود. و حتی اگر در صورت صحت تناقض‌گویی نیز صدمه و زبانی به طرف مقابل نرسد باز هم نباید مجازات شود (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 44-45؛ مادیان هزار داستان (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۰: ۱۱۳ و ۴۴۵).

اگر بپذیریم که معیار تعیین مجازات، آسیبی است که به بزه‌دیده رسیده است، پس وقتی آسیبی وارد نمی‌شد، مجازاتی هم اعمال نمی‌شد و در چنین شرایطی، قانون بر مجازات خاطی تاکید نداشت.

همان: ۱۴-۱۳/۱۰۲

د- چنانچه شریک و ضامن بدهی را تکذیب کنند ولی بلافاصله آن را پرداخت کنند لازم نیست جبران خسارت کنند (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 230-231؛ مادیان هزار داستان (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۰: ۳۶۳ و ۶۴۹).

بنابراین می‌توان گفت، یکی از نتایج اظهار حقیقت، تخفیف در مجازات بود و دوم اینکه مسئولیتی که بر عهده بزهکار نبود و جبران خسارت انجام نمی‌شد.

۲-۳. رودررویی

دو طرف با کمک میانجی، تسهیل‌کننده، اعضای خانواده، مشاوران حقوقی و ... رودرروی یکدیگر قرار می‌گیرند، به نقل ماجرا می‌پردازند و نظرات هم را می‌شنوند. در این مرحله، هدف یافتن راهی جهت رسیدن به جبران و ترمیم آسیب‌های وارد شده، است. از این مرحله به بعد اصلاح روابط بین بزه‌دیده و بزهکار آغاز و پس از انجام توافق، جبران خسارت بزه‌دیده صورت می‌گیرد که در نهایت به التیام و آشتی منجر می‌شود (شیری، ۱۳۸۵ الف: ۲۷-۲۸).

برخی مطالب در مادیان هزار دادستان نشان می‌دهد که دو طرف رودروی هم قرار می‌گرفتند و مسئله را بیان و حل می‌کردند. در مادیان هزار دادستان اشاره شده است از زمان خسرو انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹م)، مقرر شده بود که در هر منطقه، بیشترین دفاتر حقوقی برقرار شود که می‌تواند نشان‌دهنده این باشد که مشکلات مردم به صورت توافقی و کدخدامنشی حل می‌شده است. زیرا اگر بنا بر حضور مردم در دادگاه‌های رسمی می‌بود، لازم به ایجاد این تعداد دفاتر حقوقی نبود. بنابراین به نظر می‌رسد، مسائل در این دفاتر حل و تنها در شرایط سخت و لاینحل، مسئله به دادگاه ارجاع داده می‌شد.

مادیان هزار دادستان: ۶-۲/۷۸

الف- در دوره آن خداوندگار (= شاه فقید) خسرو قبادان بر اساس حکم ردان و دیگر کارفرمان‌ها (= حکم‌دهندگان) در استان اردشیرخوره، دفاتر حقوقی^۱ هر روستا به بیشترین [تعداد] لازم بود. بیش از چهار دبیر را نباید [در هر دفتر حقوقی] به کار داشت و [اسناد مربوط به] حکم^۲ و پرسش‌نامه^۳ (= دفتر ثبت بازجویی) را باید نو [به نو] در انجمن (= جلسه) [دادرسی] از طریق هم‌پرسی (= مشورت) با بازرسان و شهروندان تنظیم کرد، و [همه] این اسناد را باید [تنظیم کرد و با مهر بازرسان و شهروندانی که [به دادگاه] آمده‌اند، مهر کرد (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 190-191 مادیان هزار دادستان (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۰: ۳۸۵-۳۸۶ و ۶۶۶).

۱. متن: **𐭮𐭮𐭮𐭮** خوانش این واژه فرضی است ولی برگردان آن بر اساس مفهوم جمله درست به نظر می‌رسد.

۲. **𐭮𐭮𐭮𐭮**: *pargār؛ به معنای «حکم، رای» است. معنای این واژه بر اساس متن حدس زده شده است. آوانویسی آن نیز بر حسب گمان است و ممکن است *fragār از kār- + fra نیز خوانده شود. در سنسکریت prakār (-kār + pra) به معنای «تعیین کردن، بنیان نهادن، تأسیس کردن» آمده است (Perikhanian, 1997: 378).

۳. pursišn-nāmag: «پرسش‌نامه»؛ در جلسات دادگاه تحقیقات و بازجویی که از خواهان و خوانده می‌شد به صورت مکتوب درمی‌آمد سندی که در آن مراحل دادرسی ثبت و به امضا و مهر طرفین دعوا می‌رسید، پرسش‌نامه می‌گفتند. در این سند تمام مراحل دادرسی ثبت می‌شد و چیزی از قلم نمی‌افتاد (Shaki, 2009: 178).

همچنین در جای دیگری از همین متن ۱۷/۱۰۱-۹/۱۰۲ مطالبی آمده است که نشان می‌دهد دو طرف دعوا رودرروی یکدیگر به گفتگو می‌پردازند:

ب- ... چنانچه خواهان از خواننده شکایت کند که «من جامی را برای ۱۰ [درهم / استیر وام] نزد تو گرو گذاشتم. [اکنون] ۱۰ [درهم / استیر] را بپذیر و جام را باز ده»؛ اما خواننده وام و گرو را منکر شود و خواهان [در این منازعه] پیروز شود، خواننده باید جام را پس بدهد [اما] با وجود انکار [خواننده] پس از آن، ۱۰ [درهم / استیر] از بین نمی‌رود [و خواهان باید وام را برگرداند] (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 228-229؛ مادیان هزار داستان (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۰: ۳۶۲-۳۶۳ و ۴۴۸).

عبارات بیان‌شده به گونه‌ای است که گفتگوی دو طرف را نشان می‌دهد. مفهوم حکم به طور کلی این است که، درست است که خواننده هم گرو و هم وام را انکار کرده است ولی اگر محکوم شود که گرو را برگرداند طرف مقابل نیز باید وام را برگرداند و با توجه به انکار خواننده و محکوم شدن او، باز پرداخت وام از بین نمی‌رود و باید حق او نیز ادا شود. همچنین در همان (← ۹-۳/۱۰۲) مسئله به گونه دیگری بیان شده است:

ج- ... چنانچه خواهان در مورد خری از خواننده شکایت کند، و [این در حالی است که] خواننده آن خر را در عوض گاوی از خواهان ستانده و آن گاو را به خواهان سپرده باشد؛ اما خواهان ادعا کند [که] آن گاو را به دلیل زبانی که از خواننده [متحمل شده]، در اختیار گرفته است؛ اگر خواننده [در این دعوا] پیروز شود و خواهان به زور خر را [از آن خود] بکند با وجود آنکه خواننده تملک خود را [نسبت به] گاو منکر شده، پس از آن که خواننده [گاو را] بخواهد، باید [گاو] به خواننده سپرده شود. [اما] اگر خواننده محکوم شود، خواننده باید تاوانی را برای خر بپردازد و گاو برای خواهان می‌ماند (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 228-229؛ مادیان هزار داستان (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۰: ۳۶۳ و ۴۴۸).

همانطور که در مقدمه اشاره شد، مادیان هزار داستان کتاب قانون نیست، بلکه شامل مسائل حقوقی مطرح در جامعه روزگار ساسانی است که نوشته و حفظ شده است. دو مثال بالا که رونوشتی از یک منازعه است، نشان می‌دهد دو طرف دعوا رودرروی یکدیگر

قرار گرفته و با هم دربارهٔ اختلاف خود گفتگو کرده اند تا در نهایت به توافق و سپس به آشتی برسند.

۲-۴. توافق

یکی از عناصر اصلی در عدالت ترمیمی، توافق بر سر نحوهٔ جبران آسیب و پاسخ بزه است. در عدالت سزادهنده قانون مجازات را تعیین می‌کند و ممکن است تا حدی خوشایند بزه‌دیده باشد. در عدالت ترمیمی ممکن است بزه‌کار خود پیش‌قدم شود و خود را آماده جبران کند. پیشنهاد می‌تواند از سوی بزه‌کار، میانجی و ... مطرح شود. در هر مرحله از فرایند دو طرف باید به توافق برسند. هدف از توافق باید ترمیم باشد و نباید به صورت خریدن بزه‌دیده، رشوه دادن و ... باشد (شیری، ۱۳۸۵ الف: ۲۸-۲۹). وقتی که دو طرف رودرروی یکدیگر قرار بگیرند و با هم گفتگو کنند، زمینه برای رسیدن به توافق فراهم می‌شود.

در *مادایان هزار دادستان* (۸/۴۹-۱۰) مطلبی آمده است که می‌تواند اشاره به توافق بین دو طرف داشته باشد:

الف- پرونده ارتکاب سرقت نسبت به اموال کوچکتر از طریق دادرسی در دادگاه مورد بررسی قرار نگرفته است.

این بند می‌تواند نشان‌دهندهٔ این باشد که سرقت‌های کوچک به صورت کدخدامنشی در خانواده، دوده و یا همان دفاتر حقوقی که قبلاً اشاره شد، حل و فصل می‌شده و به دادگاه ارجاع داده نمی‌شد. احتمالاً دو طرف حاضر می‌شدند و با هم به گفتگو می‌پرداختند و در همین مرحله به توافق می‌رسیدند.

۲-۵. حمایت

در فرایند عدالتی ترمیمی، بزه‌دیده، بزه‌کار، اشخاص آسیب‌پذیر (زنان، کودکان، افراد بیمار) و جامعه باید حمایت شوند. عدالت ترمیمی به دنبال ترمیم دو طرف و جامعه

عناصر عدالت ترمیمی در مادیان هزار داستان ۲۱۱

است. حمایت از بزهکار مثل جلوگیری از توهین و تحقیر او و همچنین خانواده‌اش که به صورت ناخواسته درگیر هستند و حمایت از بزه‌دیده مانند جبران خسارت وارد شده به او و دادن حس امنیت و ... است. میانجی، تسهیل‌کننده و خانواده‌دو طرف، در این میان، می‌توانند نقش حمایتی داشته باشند. در این باره مادیان هزار داستان - انکلساریا: ۱۶-۱۲/۳۸ آمده است:

الف- هر گاه کسی با جادو به فردی آسیب برساند، دارایی او به منظور رفع خسارت زیان‌دیده به او می‌رسد (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 316-317؛ مادیان هزار داستان (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۰: ۳۵۸ و ۶۴۴).

در این حکم، حمایت از بزه‌دیده دیده می‌شود و دادن چنین حکمی با هدف حمایت از او صادر شده است.

همچنین درباره‌ی گرو گذاشتن چیزی در نزد کسی در مادیان هزار داستان (۱۷/۱۰۱-۳/۱۰۲) آمده است:

ب- اگر خواهان طرح دعوا کند که «من جامی را به ۱۰ درهم نزد تو گرو گذاشتم، اکنون این ۱۰ درهم را بگیر و جام را پس بده» اگر خواننده جام را انکار کند و در این دعوا خواهان پیروز شود باید جام را بدهد؛ و محکوم شدن او به این معنا نیست که چون خواهان در این دادرسی پیروز شده است، می‌تواند ۱۰ درهم را ندهد (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 228-229؛ مادیان هزار داستان (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۰: ۳۶۲-۳۶۳ و ۶۴۸).

در مطلب بالا حمایت از بزهکار دیده می‌شود؛ زیرا با وجود محکوم شدن خواننده در برگرداندن جام، ۱۰ درهمی که خواهان به او بدهکار است باید به خواننده داده شود. در این بند نیز رودررویی دو طرف با یکدیگر دیده می‌شود تا با گفتگو به توافق برسند. در جای دیگری از همین متن (۱۵/۹۷-۱/۹۸) آمده است:

ج- فردی که مرتکب گناه مرگ‌آرزان شده بود، دارایی او تصرف می‌شد ولی در قانونی این امکان وجود داشت که برای جلوگیری از آسیب به زن و فرزندان فرد مرگ‌آرزان،

روزی زن و فرزندان باید از دارایی مورد مصادره کم می‌شد. البته قوانین سخت‌گیرانه‌ای وجود داشت که بر اساس آن حتی زن و فرزند فرد مرگ‌ارزان نیز مصادره می‌شد (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 222-223؛ *مادیان هزار دادستان* (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۰: ۶۹ و ۴۰۷).

در این بند حمایت از زن و فرزند بزهکار دیده می‌شود که ناخواسته درگیر گناه مرد خانواده شده‌اند. با وجود قوانین سختی که وجود داشته و ممکن بود حتی زن و فرزند فرد مجرم نیز مصادره شود، ولی به نظر می‌رسد، قانون به سمتی در حرکت بود که حمایت از خانواده فرد بزهکار در نظر گرفته شود. در جای دیگر (۱۷/۸۹-۱/۹۰) چنین آمده است:

د- دختری که از ازدواجی که به اصرار پدر است سرباز زند از ارث محروم نمی‌شود و می‌تواند قیّم او شود (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 208؛ *مادیان هزار دادستان* (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۰: ۲۶۴).

در مطلب بالا هر گاه دختر را به عنوان خطاکار در نظر بگیریم که از حکم پدر سرباز زده است و تن به ازدواج اجباری نداده است، ولی این نافرمانی او موجب از دست دادن حقوق او و محرومیتش از ارث نمی‌شد. *مادیان هزار دادستان*-انکلساریا ۹/۱۳-۱۱:

ه- زندانبانی که زندانی او فرار کند محکوم می‌شود ولی اگر دوباره پیدا شود محکومیت از روی زندانبان برداشته می‌شود (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 268-269؛ *مادیان هزار دادستان* (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۰: ۳۱۴ و ۶۱۲).

وقتی مورد جرم برطرف می‌شد به منظور حمایت از خطاکار، مجازات حذف می‌شد.

۲-۶. غیر علنی بودن

مراحل فرایند باید غیر علنی باشد که برای مثال در مورد کودکان و نوجوان در برگشت به جامعه دچار مشکل نشوند. زیرا رفتن آبرو، یکی از موانع برگشت به جامعه است و

حتی گریبان خانواده او را نیز می‌گیرد. در مورد بزه‌دیده هم جرم‌هایی مانند تجاوز، علنی شدن موجب آسیب دوباره به او می‌شود (شیری، ۱۳۸۵ الف: ۳۱).

در یک حکم کلی که در *مادیان هزار داستان* - انکلساریا (۱۳-۱۱/۱۲)، به برقراری دادگاه به صورت pad tan اشاره می‌کند که نشان‌دهنده غیرعلنی بودن دادگاه است. در این مطلب اشاره شده است فقط در موارد خاص و بنا به صلاحدید مقام بررسی‌کننده اختلاف (= رد)، دادگاه به صورت علنی و در حضور دادور و موبد برگزار می‌شد والا باید دادگاه غیرعلنی می‌بود. البته در متن به نوع بزه‌ای که جلسه رسیدگی آن علنی یا غیرعلنی برگزار می‌شد اشاره نمی‌شود ولی با توجه به بیان مقام‌های دادگاه می‌توان استنباط کرد، رد با کدخدامنشی مسائل را حل می‌کرده است (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 266-267؛ *مادیان هزار داستان (هزار رای حقوقی)*، ۱۳۹۰: ۳۱۳ و ۶۱۱).

در جای دیگری از همین متن آمده است (۱۲-۱۰/۷۳):

آذر فرنیغ جامه‌ای را از مهر آذر فرنیغ می‌دزد. آذر فرنیغ [به عنوان] خوانده [به دادگاه] نمی‌رود، تا زمانی که [دادگاه] به سبب عدم حضور خوانده برگزار نشود، خواهان مجاز نیست مذاکرات را رسمی کند (نیز ← *The Book of a Thousand Judgements*, 1997: 180-181؛ *مادیان هزار داستان (هزار رای حقوقی)*، ۱۳۹۰: ۷۱ و ۴۰۹).

این حکم نشان می‌دهد که حتی اگر خوانده در دادگاه حاضر نمی‌شد، خواهان حق نداشت خواستار مذاکرات رسمی و علنی شود. همچنین نشان‌دهنده آن است که جلسه رسیدگی احتمالاً باید به صورت حضوری برگزار می‌شده نه غیابی.

۳. نتیجه‌گیری

مطالعه و بررسی متن حقوقی *مادیان هزار داستان*، وجود عناصر عدالت ترمیمی را در آن نشان می‌دهد. با توجه به نو بودن این پدیده در دنیای امروز، وجود آن در این متن

حقوقی بسیار قابل توجه است. وجود عناصر عدالت ترمیمی در این متن حقوقی این نتیجه را به دست می‌دهد که دستگاه قضا، در مسیر اصلاح و ترمیم برای دو طرف دعوا قرار گرفته بوده و جامعه نیز در مسیر پذیرش این موضوع بوده است. موضوع ترمیم و جبران خسارت، بیشتر از کیفر و مجازات اهمیت پیدا کرده بود. وجود این عناصر در متنی چون *مادیان هزار دادستان* که متعلق به دوره‌ای کهن از تاریخ ایران است، نشان می‌دهد، حرکت جامعه به سویی بوده که در آن بزهکار اصلاح و خسارت بزه‌دیده جبران شود و این مهم‌تر از کیفر و مجازات و به عدالت نزدیک‌تر بوده است. در فرایندهای مختلف برای برقراری عدالت این مهم دیده می‌شود.

اولین فرایند در عدالت ترمیمی حضور داوطلبانه است که در طی آن دو طرف بدون ترس و تهدید در مراحل رسیدگی حاضر می‌شدند. بر اساس این متن، می‌توان گفت، این امکان وجود داشت که دو طرف به صورت داوطلبانه برای بررسی دعوی خود حاضر شوند. حضور بزهکار در محکمه و درخواست او برای توبه و جبران گناه نشان‌دهنده حضور داوطلبانه بزهکار است؛ هر چند به حضور بزه‌دیده در این متن اشاره‌ای نشده ولی می‌توان حدس زد که او نیز برای رسیدگی، حاضر می‌شده است.

فرایند بعدی در عدالت ترمیمی اظهار حقیقت و پذیرش مسئولیت است. با توجه به این متن حقوقی دوره ساسانی، هر گاه تناقض‌گویی رخ می‌داد به طوری که خواننده، ابتدا چیزی می‌گفت و سپس حقیقت را بیان می‌کرد، لازم نبود محکوم شود. همچنین هر گاه شریک یا ضامن وامی، ابتدا بدهی را تکذیب ولی بعد، آن را پرداخت می‌کرد، لازم نبود توانی پرداخت کند. در مورد دیگری، هر گاه مردی به گناه مرگ‌ارزان خود اعتراف می‌کرد، محکوم به مرگ نمی‌شد. در صورتی که، اگر گناهکار مرتکب به قتل را به‌زور می‌آوردند و جرم او مسجل می‌شد، محکومیت او حتمی بود و هرگز بخشیده نمی‌شد.

رودرویی دو طرف، عنصر بعدی در عدالت ترمیمی است که این امکان را فراهم می‌کند تا دو طرف رودرروی یکدیگر قرار بگیرند و با کمک میانجی به حل مشکل بپردازند. در *مادیان هزار دادستان* دیده می‌شود، هر گاه در مورد مسائلی مانند رهن گذاشتن چیزی،

مشکل و یا اختلافی به وجود می‌آید، دو طرف با یکدیگر می‌نشستند و راجع به مشکل و بررسی آن سخن می‌گفتند. در این متن به دفاتر حقوقی اشاره شده که به دستور انوشیروان در مناطق مختلف تأسیس شده بود. در این دفاتر بازرسان، شهروندان و میانجی‌هایی حضور داشتند که کارشان کمک به رودرویی و گفتگوی دو طرف با یکدیگر بود تا بدین وسیله بتوانند مسئله را حل کنند.

در مرحله بعد از رودرویی و گفتگوی دو طرف، آنها باید بر سر نحوه جبران خسارت به توافق می‌رسیدند. در مادیان هزار داستان به‌طور صریح اشاره شده است که پرونده سرقت‌های کوچک نباید به دادگاه ارجاع داده شود که می‌تواند نشان‌دهنده حل مسئله به صورت کدخدمنشی و با توافق طرفین باشد.

عصر بعدی در عدالت ترمیمی حمایت از بزه‌دیده و خانواده و خویشاوندان او است که در اثر بزه آسیب دیده‌اند و اینکه چگونه می‌توان آسیب واردشده را جبران کرد. علاوه بر بزه‌دیده، بزهکار نیز باید مورد حمایت قرار گیرد تا از ارتکاب دوباره او به جرم و جنایت جلوگیری شود. در مادیان هزار داستان حمایت از دو طرف دیده می‌شود که این حمایت از نوع مادی است. برای مثال، در حمایت از بزه‌دیده، جادوگری که با جادوی خود به کسی آسیب می‌زند، دارایی او به نفع فرد آسیب‌دیده و خانواده او ضبط می‌شد. و در حمایت از بزهکار، دیده می‌شود که هر گاه، کسی که در اثر گناه مرگ‌آرزای محکوم شده بود، دارایی او مصادره می‌شد ولی از این دارایی، سهمی به زن و فرزندان فرد بزهکار تعلق می‌گرفت تا معاش آنها تأمین شود.

و در آخر غیرعلنی بودن در فرایند عدالت ترمیمی بسیار مهم است. هدف آن حفظ آبروی دو طرف و جلوگیری از توهین و تحقیر آنها است. بر اساس مطالبی که در مادیان هزار داستان آمده، دادرسی تنها در شرایط خاص و بنا به نظر موبد و داور علنی برگزار می‌شده که یکی از دلایل آن می‌تواند، رعایت حقوق و شان بزه‌دیده و بزرگوار باشد.

کتابنامه

- تفضلی، احمد ۱۳۷۶. *تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام*. به کوشش ژاله آموزگار. چاپ ۳. تهران: سخن.
- دهقان، مصطفی، ۱۳۸۱. «تحقیق و ترجمه‌ای جامع از کتاب *مادیان (مادیان) هزار دادستان*». کتاب *ماه تاریخ و جغرافیا*. مرداد و شهریور، ش ۵۸ و ۵۹. صص ۵۵-۵۸.
- روایت امید اشوهیشتان*. ۱۳۷۶. گزارنده: صفای اصفهانی، نزهت. تهران: نشر مرکز.
- شیری، عباس، ۱۳۸۵ (الف): «فرایندهای عدالت ترمیمی». *مطالعات پیشگیری از جرم*. س ۱، ش ۱. صص ۱۷-۵۴.
- شیری، عباس، ۱۳۸۵ (ب): «پارادایم‌های عدالت کیفری: عدالت سزادهنده و عدالت ترمیمی». *دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران*. ش ۷۴. صص ۲۱۳-۲۴۶.
- عباس‌زادگان، مصطفی. ۱۳۸۲. «عدالت ترمیمی، دیدگاه نوین عدالت کیفری». *پژوهش حقوق و سیاست*. شماره ۹. صص ۸۵-۱۲۸.
- غلامی، حسین. ۱۳۸۲. «عدالت ترمیمی، الگوی جدید تفکر در امور کیفری». *پژوهش حقوق و سیاست*. شماره ۹. صص ۱۸۳-۲۰۴.
- مادیان هزار دادستان (هزار رای حقوقی)، ۱۳۹۱. گزارنده: عربان، سعید. تهران: انتشارات علمی.
- مکنزی، دیوید نیل. ۱۳۷۹. *فرهنگ کوچک زبان پهلوی*. ترجمه مهشید میرفخرایی. چاپ دوم. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. ۱۳۸۲. «از عدالت کیفری «کلاسیک» تا عدالت «ترمیمی»». *الهیات و حقوق*. شماره ۹ و ۱۰. صص ۳-۳۸.
- وهمن، فریدون ۱۳۷۷: «ایران‌شناسی در غرب: مادیان هزار دادستان کتاب هزار دآوری». *ایران‌شناسی*. س ۱۰، ش ۱. صص ۱۸۸-۱۹۱.
- The Book of a Thousand Judgements (a sasanian Law-Book)*. 1997. Perikhanian, Anahit. tr. Nina Garsoian. New York.
- Macuch, M., 2005. "Mādayān ī Hazār Dādestān". in *Encyclopædia Iranica*. → <http://www.iranicaonline.org/articles/madayan-i-hazar-dadestan>

عناصر عدالت ترمیمی در مادیان هزار داستان ۲۱۷

Rivāyat-I Hēmūt-i Ašawahištān (Edition, Transcription and Translation) A Study in Zoroastrian Law. 1980. Safa-Isfahani, N., Harvard University Printing Office.

Shaki, M., 2009. "Judicial and Legal System ii. Parthian and Sasanian Juddicial System". in *Encyclopædia Iranica*. Vol. XV, Fasc. 2, pp. 177-180. London- New York.

Elements of restorative justice in legal text: *mādayān ī hazār dādestān*

Nadia Hajipour*

Abstract

The *mādayān ī hazār dādestān* or the Book of Thousand Judgments is a text in the Pahlavi script and language belonging to the late Sassanian era. The content of this text is exclusively legal without referring to religious issues. The laws in this text are more civic and rarely refer to criminal law. Issues such as partnership, marriage, divorce, debt payment, guarantee, inheritance, rent, adoption, etc. are raised in this text. Restorative justice tries to establish reconciliation between groups and ultimately in the society by emphasizing on repairing and compensating the victims and making the criminal responsible for the crime he committed. In order to achieve this, elements such as voluntary action, expression of truth, encounter, agreement, support and non-publicity are discussed and investigated. The purpose of this article is to examine the restorative elements in the text of *mādayān ī hazār dādestān* and tries to answer the question whether the mentioned restorative elements can be seen in this legal text and can it be examined? Investigations prove evidence of the existence of these elements; for example, in the element of voluntariness, a person who committed a sin deserving of death, whenever he surrendered himself voluntarily, this act of his would cause the death penalty to be removed from him. In expression of truth, whenever a person was inclined to tell the truth from contradiction, he was not condemned because the investigation was on its right path, which was to remove the damage. In encounter, the use of the pronouns "I" and "you" in the text shows that the two sides were facing each other and talking to each other.

Keywords: restorative justice; elements of restorative justice; *mādayān ī hazār dādestān*; laws of the Sassanid era.; middle Persian.

* Ph.D. in Ancient Culture and Languages of Iran, researcher of Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran. E-Mail: nadiahajipour@yahoo.com